

Giriş

Savaş çığırkanları Irak'ta yenilgiye uğrama tehlikesiyle yüz yüze gelince hep bir ağızdan İslam'ı günah keçisi ilan ettiler. Temmuz 2005'te Londra'da bombalar patlayınca Dışişleri Bakanı Jack Straw, bu olayın Irak'la herhangi bir ilişkisi olabileceğini sert bir şekilde reddetti. Sağın en etkili müttefiki olan sol-liberaller savaş karşıtı hareketin Müslümanlarla dayanışmasını yerden yere vurdular.¹ Avrupa gazetelerinde basılan ırkçı karikatürlere olan tepki liberal çevrelerdeki İslam fobisinin boyutlarını ve soldaki kafa karışıklığını bir kez daha açığa çıkardı.

Devrimci sol da başörtüsüne yönelik tutumlar etrafında kutuplaştı. Fransa'nın en büyük sosyalist örgütlerinden *Ligue Communiste Révolutionnaire*'den (Devrimci Komünist Birlik) *Gilbert Achcar* orta yolcu bir tutum aldı. Bir yandan kendi partisi içinden bazılarını ve Fransız solundaki diğer kesimleri başörtüsü konusunda eleştirirken diğer taraftan *Socialist Workers Party*'yi (Sosyalist İşçi Partisi) "Britanya Müslüman Birliği gibi köktendinci bir İslami örgütle" seçim ittifakı yapma tercihinden dolayı eleştirdi.² Ancak Achcar'ın Kuran'ın Hıristiyanlık'ta rastlanan *Özgürlük Teolojisi* gibi sol yorumlara kapalı olduğunu tartışarak İslam'ın diğer dinlerden farklı olduğunu iddia etmesi sağ fikirlere büyük oranda taviz vermesi anlamına geliyor. Achcar'a göre Kuran, Müslümanları gerici bir mantığa hapsediyor.³

Halbuki İslami inançlara sahip insanlar tarafından oluşturulan sol örgüt örnekleri mevcuttur. 60'larda *Malcolm X*, Kara Panterler Partisi'nin devrimci liderliği üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. İran'da *Mücahidin* liderleri, Şah'a karşı gerilla mücadelelerinde İslam ve Marksizmin birleştirilmesi üzerinde duruyorlardı. Diğer taraftan da Müslüman ülkelerin yönetici sınıfları popülerliklerini artırmak için sık sık sol söyleme başvururlar. 1973'te Afganistan'daki askeri darbeyi yapanların "İslami sosyalizm"i ilan etmesi veya 70'lerin ortasında Pakistan'da Zulfikar Bhutto'nun kamulaştırma programı sırasında sol bir söylem tutturması buna birer örnektir.

Eğer Müslümanlar devrimci fikirlere yönelebiliyorlarsa, ilkeli Marksist örgütlerin onları sosyalizme kazanma konusundaki tarihsel deneyimlerinin ne olduğu sorulması gerekir. Lenin'in Bolşevik Partisi'nin nüfusun yüzde 10'unun (16 milyon kişi) Müslüman olduğu eski Rus İmparatorluğu halkları arasında 1917 Devrimi'ni gerçekleştirilmesi önemli bir deneyim oluşturmaktadır. Bu kısa makale İslami hareket üzerinde yapılan tartışmalarda var olan bir eksikliği gidermeye yönelik bir katkıda bulunma hedefini taşıyor. 1917'den 1920'lerin ortasına kadar Bolşevik politikaların 1927 sonrası Stalin tarafından İslam'a karşı başlatılan cadı avından radikal olarak farklı olduğunu göstermeye çalışacağım. Devrimin ilk yıllar içinde Bolşeviklerin kapıları Müslüman geleneklerini sürdürenlere açtı. Ayrıca İslami örgütlerle geniş çaplı birleşik cephe çalışmaları yürüttüler.

Amacım sağın karalama kampanyalarına karşı Lenin'in politikalarından ve Bolşevikler'in deneyimlerinden dersler çıkarmaktır. *Alex Callinicos*'un da ifade ettiği gibi "*Başörtüsü gerçek bir sorunsalın sadece bir belirtisidir. Asıl sorunumuz; Avrupa toplumunun en altında yer alan, hem sömürü hem de ırkçı baskıya maruz kalan ve tam da bu nedenle İslami inançlarına sarılanlara nasıl ulaşacağımız ve hareketimizi nasıl genişleteceğimizdir.*"⁴ İşçileri giydikleri kıyafetleri ya da taşıdıkları inançları nedeniyle yok sayarsak kendimizi sekter bir dünyaya gömmüş oluruz. Solun, ırkçılığa ve emperyalizme karşı Müslümanlarla birlikte durma sorumluluğu olduğunu söylemek abartılı olmaz.

Bolşevikler ve Hıristiyanlık

İnançlı bireylerle SSCB hakkında konuşmaya çalışırsanız Stalin'in işlediği suçların bir listesini sıralar ve bütün sosyalistleri sorumlu tutarlar. Halbuki Stalinizm'in, Lenin'in dönemindeki Bolşevik Partisi'nin iktidarıyla hiçbir alakası yok. Öncelikle belirtilmesi gerekiyor ki, her ne kadar partinin programı açıkça ateist olsa da ateizm hiçbir zaman parti üyeliği için bir önkoşul olmamıştır. Bolşevikler açısından din her vatandaşın kendi özel meselesiydi. 1905'te Lenin parti programına ateizmin eklenmesine "eğer işçi sınıfı kapitalizmin karanlık güçlerine karşı kendi mücadelesiyle aydınlanmadıysa hiçbir broşür, hiçbir telkin bunu sağlayamaz" diyerek karşı çıktı.⁵

Dolayısıyla sosyalistler, insanların sosyalist örgütlerle ilk tanıştıklarında dini fikirlere sahip olmaları garipsemez; daha sonra dünyayı değiştirmek için kendi güçlerinin farkına vardıkları oranda dini inançlarını kaybetmeleri üzerine dururlar. Marx'ın dinin "insanların afyonu" olduğu sözü ünlüdür. Ancak Marx, öncelikle dinin insanların yaşadıkları ezilmişliği ve direnme umutlarını ifade etmek için bir dil oluşturduğunu kabul etmektedir:

*Dinsel acı, bir yandan gerçek acının ifadesi diğer yandan da gerçek acıya karşı bir protestodur. Din, ezilen varlıkların iniltisi, kalpsiz dünyanın kalbi ve ruhsuz koşulların ruhudur. İnsanların afyonudur.*⁶

Lenin, devrimci partiye katılmadan önce işçilerin dinlerini terk etmelerinde ısrar etmenin politik bir intihar olacağı konusunda çok netti. Dahası inançlı insanların partiye alınmasını teşvik ediyordu. 1909'da "bizler, onların dini inançlarının rencide edilmesine mutlaka karşı çıkıyoruz." Diyor, saldırgan tutumda bulunanları da "anaokulu materyalistleri" olarak nitelendiriyordu:

*Bugün dinin en derin kökleri çalışan kitlelerin sosyal yaşam koşullarının berbatlığı ve savaş ve deprem gibi olağanüstü olaylardan çok daha korkunç acılara her gün her saat neden olan kapitalizmin kör güçleri karşısında yaşadıkları çaresizlikte yatar.*⁷

Rus Marksistleri aynı zamanda işçilerin radikalleşmelerinin dini inançlarına yansıdığını anlıyorlardı. Troçki otobiyografisinde 1890'daki grev dalgası sırasında Ukraynalı işçilerin Rus Ortodoks kilisesinden ayrılarak "resmi dine savaş açmış" Babtistler'e katıldıklarını belirterek bunun sosyalist politikalara doğru bir ilk adım, "devrime doğru giderken geçici bir durak" olarak tespit etti.⁸ 1903'de Lenin'in, sayıları 10 milyonu bulan Hıristiyan mezheplere mensup kesimlere yönelik özel bir gazete çıkarma önerisi de benzer tespitlere dayanıyordu. *Rassvet* (Şafak) gazetesi 1904'de dokuz sayılık bir deneme yayını yaptı.⁹

Bolşeviklerin Hıristiyanlığa yönelik sekte olmayan yaklaşımları Ocak 1905'de Petersburg'daki grev dalgası sırasında sınıandı. Grev dalgası iki yüz bin işçinin 9 Ocak'ta Çar'a taleplerin ilettikleri bir gösteriye dönüştü, ancak katliamla sonuçlandı. Harekete Papaz *Georgy Gapon* liderlik ediyordu. Üstelik Gapon'un polis ajanı olduğuna dair şüphelerde söz konusuydu. Bolşevikler gösterilere katıldı. Gösterilerden sonra Lenin, Gapon'la tanışmak ve hatta onu partiye katılmaya ikna etmek için çok çaba sarf etti.¹⁰ Gapon Çarlığa doğrudan bağlı olan Rus Ortodoks Kilisesine mensuptu. Bu kiliseye bağlı rahiplerinin bazıları Yahudilere karşı katliamlara önderlik etmiş, işçilere ve düzene karşı her türlü muhalefete saldıran *Kara Yüzler* çetelerini örgütlemişlerdir. Ancak Çarlığın kendi sınıf egemenliğinin silahı olarak Ortodoks Kilisesi'ni kullanıyor olması Bolşevikleri sıradan Rusların inançlarının çok farklı nedenlere dayandığı gerçeğini görmezden gelmeye itmedi.

Bolşevikler Ekim 1917'de iktidara geldiklerinde Sovyet devletini *din karşıtı değil, din dışı* ilan ettiler. Aralıkta Rus Ortodoks Kilisesi elinde mülk tutma hakkını kaybetti ve kurumsal bir yapı olmaktan çıkartıldı. Doğum, evlilik, boşanma kaydı ve eğitim devletin din dışı işlevi haline getirildi. Kiliseler, okul, konut, toplantı salonu olarak kullanıldı. Dini gruplar merkezi ve yerel idarelere başvurarak istedikleri binayı ücretsiz bir şekilde ibadet için kullanabiliyorlardı. Okullar laikti ama din karşıtı değildi.

Bir kararname yayınlamak ile somut olarak kilisenin kurumsal yapısını ortadan kaldırmak bir ve aynı şey değildir. Bazı yerlerde Ortodoks hassasiyetler güçlüydü ve kilise mülkiyetinin kontrolü üzerinden cemaat ve Bolşevikler arasında çatışmalar yaşandı. 1921'de kilise lideri Patrik Tikhon üç milyon kişiyi mağdur eden açlığı gidermek üzere kilise mallarının satılması önerisine karşı çıkınca Ortodoksluk ciddi bir destek kaybına uğradı. Troçki'nin kilise zenginliğine el koyma kampanyası sırasında 45 rahibin idam edilmesi bu koşullarda yaşandı. Bu sert politika kiliseye yönelik bir saldırı olarak değil, açlığı giderme aciliyeti çerçevesinde ele alınmalıdır.¹¹

Bazı Hıristiyan kiliseler ise Bolşevik iktidarı döneminde geliştiler. Devrimin ilk 10 yılında Evangelist Protestan hareketi 100 bin kişiden bir milyona çıktı. Evangelistler Sovyet anayasasındaki dini propaganda özgürlüğünü kullanarak yaygınca vaaz veriyor, dini kitaplar yayınlıyor, rahip yetiştirmek için dini okul işletiyor, yardım programları organize ediyor ve tarımsal imalat kooperatifleri açıyorlardı.¹²

Evangelizmin yükselişindeki bir etken Troçki'nin Ekim 1918'deki dini inançları gereği askerlik yapmak istemeyenlere tıbbi hizmetlerde görev alma olanağı sağlayan kararı olmuştur. Bu karar birkaç ay içinde hükümet tarafından da desteklenmiştir.

Bu karar iç savaşın tırmandığı bir döneme denk geliyor. Rus Evangelistleri konusunda bir araştırma yapan Bolşevik karşıtı akademisyen Paul Steeves hareketin genişlemesi ile pasifizm arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurulamayacağını tartışır. Ancak Steeves Evangelist hareketin bir parçası olan Babtistler'in "*1917-1926 arasındaki dönemde Rus Babtist Birliği yönetiminde pasifizmin egemen olması ile Babtist hareketinin büyümesi eş zamanlıdır*" tespitinde bulunur.¹³ Bir başka deyişle genç erkekler askeri hizmetten kaçmak için Evangelistler'e katılıyorlardı. Bolşevik liderlik, dini özgürlüklere yönelik politik ilkeleri tutarlı bir şekilde savunmak için bu bedelin ödenmesine karar vermişti.

Lenin devrimden sonra ateist propagandanın çok ılımlı bir şekilde yapılmasını gerektiğini tartıştı. Lenin Kasım 1917'de şöyle yazıyordu:

Dini önyargılara karşı mücadele ederken çok dikkatli olmalıyız; bazılarımız dini duyguları rencide ederek bu mücadeleye çok zarar veriyor. Propaganda ve eğitim araçlarını kullanmalıyız. Bu mücadeleyi keskinleştirirsek halk arasında tepkilere neden oluruz.

Lenin 1921'de parti merkez komitesini şu direktifi yayınlamaya ikna etti:

*Bizim insanlara dini inançlarından dolayı baskı uyguladığımızı herhangi bir ulusun düşünmesine ve düşmanlarımızın bunu söylemesine neden olabilecek her türlü davranıştan itinayla kaçınınız.*¹⁴

Ne var ki bazı komünistler buna kulak asmadı. 6 Ocak 1923'de Genç Komünistler Birliği "Kızıl Noel" düzenledi. Öğrenciler ve genç işçiler palyaço kılığına girerek dini figürleri yaktılar, Enternasyonal'i söylediler. Bereket bu tür faaliyetler sadece istisnaydı. Bolşevik liderlik bu tür faaliyetlere karşı sert bir tutum aldı.¹⁵ Dahası ateist propaganda tümüyle başarısız oldu. İç

savaş sonrasında devrimci dalganın geri çekilmesiyle birlikte Alman Devrimi'nin yenilmesi üzerine başka bir sonuç da beklenemezdi. Bolşevikler dinin sönmelenmesinin ancak; temiz, sıcak ve sağlıklı yaşam koşulları, elektrifikasyon, modern tarım ile yaşam standartlarının yükselmesiyle (novyi byt) sağlanacağını düşünüyordular. Ancak 1920'lerin ortasında hala Birinci Dünya Savaşı ve iç savaşın yıkıcı sonuçlarının üstesinden gelmek için mücadele ediyorlardı.

Lenin'in *Militan Materyalizmin Önemi Üzerine* başlıklı makalesi Mart 1922'de yayınlandı. Aynı yılın sonunda ilk yaygın ateist propaganda çabasına tekabül eden *Bezbozhnik* (Ateist) gazetesi çıkarıldı. Ancak bu ve bunun gibi yayınların gerçek bir etkisi olmadı. Editörler yayınlamak materyal bulmakta bile zorluk çeker hale geldiler. 1925'de demoralize olmuş bir grup ateist Allahsızlar Birliği'ni kurdu. Ancak bu da ilk yıllarında tümüyle etkisiz kaldı. 1929'da Stalin'in bütün dini faaliyetleri yasaklaması üzerine bu grup Militan Allahsızlar Birliği adını aldı. Birliğin üye sayısında birden bir patlama meydana geldi ve 1931'de beş milyona ulaştı.¹⁶

İmparatorluğun Çöküşü ve İslam

Müslümanlar Rus İmparatorluğu'nun elinden büyük çileler çekmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Orta Asya'da zorunlu askerlik uygulaması bir öfke patlamasına neden oldu. 1916 yazındaki kitlesel isyan sırasında iki bin beş yüz Rus sömürgecisi hayatını yitirdi. İsyah vahşice bastırıldı. Ruslar 83 bin kişiyi katletti. 1917'de Çarlığın yaşadığı kriz milyonlarca Müslüman'ı radikalleştirdi. Dini özgürlük ve İmparatorluğun tanımadığı ulusal haklarını talep ettiler. 1 Mayıs 1917'de ilk **Müslüman Kongresi** Moskova'da toplandı. 1000 delegenin iki yüzü kadındı. Ateşli tartışmaların sonunda *sekiz saatlik çalışma, özel toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması, büyük arazilere tazminatsız el konulması, kadınlar için eşit politik haklar, çokeşlilik ve Purdah'ın (burka türünde bir çarşaf) kaldırılmasına* karar verildi. Kongre kararları başka Müslüman toplumlarda o dönemde yaygın olan kadınlar üstünde baskıların Rusya'daki Müslümanlar tarafından kaldırılması anlamına geliyordu.¹⁷

İslam, Çarlık döneminde monolitik bir din değildi. Tatar ve Kırgız kadınlarının örtünme geleneği yoktu. Orta Asya'da çarşaf ve haremlük selamlık uygulaması geleneği Rus sömürgeciliğinden sonra ortaya çıktı ve özellikle kentlerde yaşayan varlıklı ailelerin kadınları arasında yaygınlaştı.¹⁸ Orta Asya'daki Müslümanlığın içindeki fikirsel bir akım olan *Cedidler* (Yeni Yöntemci Erkekler) devrim sırasında çok önemli bir rol oynayacaklardı. Bu akım Müslüman geleneklerini Rus işgali ışığında yorumlamaya çalıştı. Cedidler Orta Asya toplumlarını ağır bir eleştiriye tabi tutular. Toplumdaki gerileme ve dejenerasyonu pür İslam yolundan ayrılmaya bağladılar. Cedidler için pür İslam dini yazıtların rasyonalist yorumu anlamına geliyordu ki bunun için de Rusları güçlü ve zengin kılan modern bilime ihtiyaç vardı. Akımın önde gelen düşünürleri, toplumlarını İslam'ın yoluna sokmak kadar ilerleme ve teknolojiye de önem veriyorlardı. Feodalizme karşı olan bu orta sınıf aydınlar din ve eğitimi birbirinden ayrılmasını ve kadınların toplumda daha aktif bir rol oynamasını istiyorlardı.¹⁹

Dolayısıyla Cedid hareketi ilerlemeci ve modern olması itibariyle Batıya doğru, toplumlarını geri tuttukları için de Müslüman din adamlarına karşıt bir yönelime girdiler. Rus liberalizmi ile yakınlaşarak 1914'te savaşı desteklediler. Ancak cesetler arttıkça Cedidler de eski ideallerinden uzaklaştılar. 1918'de Troçki'nin Batı emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik gizli anlaşmaları yayınlaması derin bir etki yarattı. Cedidler 1908 Türkiye Devrimi'ne liderlik eden Genç (Jön) Türklere atfen kendilerine Genç Buharalı'lar demeye başladılar (Buhara Orta Asya'nın dini ve kültürel bir merkezdir). Dönemin en etkin Cedidler'inden Abdül Rauf Fitrat 1919'da İngilizler'i Hindistan'dan defetmenin "*Kuran'ın sayfalarının hayvanlar tarafından çiğnenmesini önlemek kadar önemli... camiden bir domuzu*

kovmak kadar büyük bir sorumluluk” olduğunu yazdı. Bolşevizm Ceditler için çekici bir alternatif haline geldi. “*Sovyet rejiminin inşa ettiği yeni yönetim organlarına akın ettiler*”.²⁰ Moskova’daki Müslüman Komiserliği Rusya’nın İslam’a dönük politikalarını denetliyordu. Komünist geçmişi olmayan birçok Müslüman yönetim organlarında önde gelen mevkilerde yer aldılar.²¹

Müslümanlar arasında Bolşevizme yaklaşan sadece Ceditler olmadı. Müslümanlar arasında İslami değerler ile sosyalist ilkelerin birbirine yakınlığı konusunda yaygın tartışmalar yaşanıyordu. “*İslami sosyalizm*” yandaşları Müslüman Sovyetler kurmaya çağırıyorlardı. “***Din, özgürlük ve ulusal bağımsızlık!***”, “***Çok yaşasın Sovyet iktidarı çok yaşasın şeriat***” dönemin popüler sloganlarıydı.²²

Bir dönem Japonya’da çalışan 1919’da Britanya ile savaşa hazırlanan Afganistan Monarşisine danışmanlık yapan Prof. Muhammet Barkatullah o dönemde yaygın olan kanılara dair ipuçları veriyor. Barkatullah, *Bolşevikler ve İslam Camiasına Yönelik Politikaları* broşürlerini dağıtarak Orta Asya’yı dolaştı. Bu broşürlerden birisi Hindistan’daki Britanya gizli servisinin eline geçti ve Farsça’dan çevrildi. Buradan uzunca bir alıntı yapmaya değer:

*Çarlık otokrasisinin uzun gecelerinden sonra insanlık için özgürlüğün şafağı Rusya ufuklarında belirdi. Lenin parlayan güneş gibi insanlığın mutluluğunu aydınlatıyor... Rusya ve Türkistan’ın yönetimi işçiler, köylüler ve askerlerin eline devredildi. Irk, din ve sınıf arasındaki farklılıklar giderildi...ancak bu pür ve tekil cumhuriyetin düşmanı olan ve Asya uluslarını da sonsuz esaret altında tutmaya çalışan Britanya emperyalizmidir. (Britanya) Henüz yeni kök salmaya çalışan insanlığın mükemmel özgürlük ağacını devirmek için Türkistan’a ordularını gönderdi. Dünyanın ve Asyatik uluslarındaki Muhammetçileri için Rus Devrimi’nin yüce değerlerini anlama ve bunları ciddiyet ve heyecanla kucaklama zamanı gelmiştir. Muhammetçiler bu yeni sistemin erdemini kavramalı ve gerçek özgürlüğü savunmak için gaspçı despot Britanyalıları defetme mücadelesinde Bolşeviklere katılmalıdırlar. Hiç zaman kaybetmeden çocuklarını modern bilimleri, güzel sanatı, kimyayı, fizik ve mekaniği öğrenmeleri için Rus okullarına göndermelidirler. Muhammetçiler! Bu çağrıya kulak verin Lenin ve Rusya Sovyet Hükümeti’nin sunduğu özgürlük, eşitlik ve kardeşlik çağrısına yanıt verin!*²³

Müslümanlar ve Sovyetler

Rusya’nın eski sömürgelerinde ezilen halklar için dini özgürlük, ulusal özgürlüğün önemli bir parçasıydı. Bolşevikler mümkün olduğunca Çarlığın ulusal azınlıklara ve dinlerine karşı işlediği suçları telafi etmeye çalıştılar. Bu politika, temel adalet ve demokrasiyi sağlamanın yanı sıra Müslümanlar arasındaki sınıf farklılıklarının ortaya çıkması için de gerekliydi. Rusya’dan bağımsızlık ve ulusal özerklik hakkı Sovyet politikasının temel taşlarını oluşturdu. 24 Kasım 1917’de henüz yeni kurulmuş olan Sovyet Hükümeti’nin yayınladığı *Rusya ve Doğunun Bütün Müslüman İşçileri* deklarasyonu şöyle diyordu:

Rusya’da yaşayan Müslümanlar... Rusya’nın ezenleri, Çarları tarafından cami ve ibadethaneleri yok edilenler, inanç ve gelenekleri çiğnenenler: İnançlarınız ve gelenekleriniz, ulusal ve kültürel kurumlarınız, sonsuza dek özgürdür ve haklarınız ihlal edilemez. Biliniz ki haklarınız bütün Rusya halkının hakları gibi devrimin güçlü koruması altındadır...

Bugün artık pozitif ayrımcılık olarak tanımladığımız “korenizatsiia” programı başlatıldı. Bu devasa programın ilk eylemi Rus Ortodoks Kilisesi’nden Rus ve Kazak sömürgecileri ve onların ideologlarını atmak oldu. Rusça egemen dil olmaktan çıkarıldı. Yerli diller okullara, devlet kurumlarına ve yayıncılığa geri döndü. Yerli halkların devlet yönetiminde ve komünist partilerinde liderlik etmelerinin önü açıldı ve halihazırda çalışmakta olan Ruslar yerine onlara öncelik tanındı. Rus olmayan yeni bir liderler kuşağı oluşturmak için üniversiteler kuruldu.²⁴

Çarlık tarafından talan edilmiş İslam’ın kutsal anıt ve kitapları camilere geri verildi. Halife Osman’ın Kutsal Kuran’ı Aralık 1917’de Petrograd’daki bir törenle Müslüman Kongresi’ne iade edildi.²⁵ Cuma günü bütün Orta Asya’da resmi tatil günü ilan edildi.²⁶

Şubat 1917 Devrimi sırasında Müslümanların temel talebi şeriat olmuştur. 1920-21’de iç savaş sonlanırken Orta Asya ve Kafkasya’da Sovyet adalet kurumlarının yanı sıra şeriat kurallarının geçerli olduğu İslam mahkemeleri kuruldu. Bunun hedefi insanlara devrimci ve dini adalet arasında seçim şansı vermektir. Sovyet Adalet Komiserliği içinde kurulan Şeriat Komisyonu bu sistemin işleyişini denetliyordu. 1921’de kurulan komisyonlar Rus hukuk sistemini Orta Asya koşullarına uyarlamakla görevlendirildi. İki hukuk sistemi arasında reşit olmadan evlilik ve çökeşlilik gibi sorunlarda uzlaşmalar sağlandı.

Ancak ellerin kesilmesi (diyet) ve taşlanma gibi şer’i cezalar yasa dışı ilan edildi. Bu konularda şeriat mahkemelerinde verilen kararlar yüksek mahkemenin onayına tabii tutuldu. Bazı şeriat mahkemeleri Sovyet kanunlarını tümüyle göz ardı ederek kadının başvurması durumunda boşanma hakkı tanımadı veya iki kadının tanıklığını bir erkeğin tanıklığıyla eşdeğer tuttu. Aralık 1922’de çıkarılan bir kararname ile taraflardan birinin talebi ile bu davaların Sovyet mahkemelerinde yeniden görülmesinin yolu açıldı. Davaların yüzde 30-50’si şeriat mahkemelerinde görüldü. Çeçenistan’da bu rakam yüzde 80’dir. Buradaki etkileşim tek yönlü değildi, Sovyet yetkilileri de şeriat yasaları tarafından etkilendi. Alkol alan veya örtünmemiş bir kadının bulunduğu eve giren erkeklere ceza verildiği görüldü.²⁷

Paralel bir eğitim sistemi de kuruldu. 1922’de bazı vakıf malları eğitim amaçlı kullanılması şartı ile Müslüman yönetime verildi. Bunun sonucunda medrese sistemi yaygınlaştı. 1925’te Kafkas ülkesi Dağıstan’da 45 bin öğrenciye eğitim veren 1500 medrese faaliyet gösteriyordu. Aynı bölgede sadece 183 devlet okulu bulunuyordu. Kasım 1921’de Orta Asya’da bin Sovyet okulunda 85 bin öğrenci eğitim alıyordu. Ancak bu rakam potansiyel öğrencilerle karşılaştırıldığında çok düşüktür.²⁸

Bolşevik politikalar İslami hareket içinde sağ-sol kutuplaşmasına neden oldu. Tarihçiler Müslüman liderlerin çoğunun işçi devletini şartlı bir şekilde destekledikleri konusunda hemfikirler. Müslüman liderler Sovyet iktidarında dini özgürlüklerini yaşama olanağının daha yüksek olduğunu düşünüyorlardı.²⁹ Bolşevikler bu şekilde İslamcı Kazak Uş-Suz (1920’de komünist partisine katıldı) ve Fars Cengelis grupları, Sufi Vaisite ile ittifak kurabildiler. Dağıstan’da Sovyet iktidarı Müslüman lider Ali Hacı Akuşinsky aracılığıyla kuruldu. Çeçenistan’da Bolşevikler Sufi lider ve devrimci komite başkanı Ali Mataev’i kazandılar.³⁰

Moskova Orta Asya’da Rus olmayan birlikler konuşlandırdı. Bunların çoğu Müslümanlardan oluşturuldu.³¹ Tatar, Başkir, Kazak, Özbek ve Türkmen birlikleri Bolşevik karşıtı işgalcilerle çarpıştılar. İç savaş sırasında doğu ve Türkistan cephesindeki Kızıl Ordu askerlerinin yüzde 50’si Tatarlardan oluşuyordu. Kafkasya’daki Kızıl Ordu’da Kabardin Mollası Katkakanov’a bağlı on binlerce askerden oluşan Şeriat Birlikleri bulunuyordu. Tatar kökenli Bolşevik lider Mir-Said Sultan Galiev şunları söylüyor:

İç savaş sırasında köyler hatta bütün aşiretler 'Sovyet iktidarı bize Beyazlar'dan daha fazla dini özgürlük tanıyor' diyerek tümüyle dini motiflerle Sovyet güçlerinin yanında

*Bıçarhov ve Denikin'e karşı savaşa katıldılar.*³²

Bazı Müslümanlar devrimci sonuçlar çıkartıp komünist partilerine katıldı. Troçki 1923'te güney cumhuriyetlerinin bazılarında parti üyelerinin yüzde 15'inin dini inançları olan Müslümanlardan oluştuğuna dikkat çekiyordu. Troçki bunları "kapımızı çalan ham devrimciler" olarak tanımladı. Orta Asya'nın bazı bölgelerinde komünist partilerinin üyelerinin yüzde 70'ini Müslümanlar oluşturuyordu. Bu üyeler kendileriyle birlikte dini inanç ve geleneklerini de getiriyordu: 1920'lerin ortasında Orta Asya'da komünist partileri kadroları arasında eşleri türban takanlar bile vardı.³³

Tariçi Adep Halit Türkistan Komünist Partisi kurulduğunda "bütün veriler Cedidler'in ilk fırsatta katıldığına işaret ediyor" gözleminde bulundu.³⁴ Ne var ki Orta Asya'da 1917'de fırsatçı bir şekilde devrimci sürece katılan ve "işçi iktidarı"nı yerli köylü halklara karşı kullanan Rus şovenistlerini bastırmak ciddi bir mücadeleyi gerekli kıldı. İki yıl boyunca bu bölgelerle Moskova arasında iletişim iç savaş nedeniyle kopuktu. Bu kendinden menkul "Bolşevikler" in yerli halklar üzerinde keyfi baskılar uygulaması sonucunda İslami Basmacı hareketinin silahlı ayaklanması yaşandı. Lenin işleri düzeltmenin devasa ve tarihsel önemini vurgulayarak sorunu gidermeye yöneldi. 1920'de "Rus egemenliğini sürdürebileceklerini düşündükleri için (Orta Asya'da) Sovyet iktidarına doğru akın eden Çarlık döneminin polis, ordu, güvenlik güçleri ve yöneticilerin toplama kamplarına gönderilmesini" istedi.³⁵ Bu tasfiyenin bir parçası olarak Orta Asya parti politikalarının "dini önyargılardan bağımsızlığı" sadece Ruslar için gerekli olduğu şeklinde ifade edildi. 1922'de Türkistan partisinden Ortodoks dini inançları nedeniyle 1500 Rus atıldı ancak tek bir Müslüman'ın üyeliğine son verilmedi.³⁶

Stalin'in İslam'a Saldırısı

Bolşeviklerin dini ve ulusal hakları sağlama çabaları Sovyet sanayisinin zayıflığı ve halkın en temel ihtiyaçlarını karşılama baskısı nedeniyle zaafa uğradı. Devasa yoksulluk yeni rejimi temellerinden sarsıyordu. 1922'de Moskova'nın Orta Asya'ya sağladığı sübvansiyonlarda kesintiye gidildi ve birçok devlet okulu kapandı. Öğretmenler maaşlarını alamadıkları için işlerini terk etmeye başladılar. Dolayısıyla, yerel halkın ayakta tutmaya çalıştığı Müslüman okullar tek seçenek haline geldi. Eğitim Bakanı Lunaçarsky, "ekmeği sağlayamadığınız zaman, onun yerine ikame edilen insanların elinden almaya cesaret edemezsiniz" diyordu. Şeriat mahkemelerine devlet yardımları 1924'te kesildi. Ancak ekonomik nedenler zaten Müslümanların adalete başvurmasının önünde engel teşkil ediyordu. Genç bir kadının görücü usulü ya da çokeşli bir evliliği reddetmesi durumunda oturacak yer bulması ve karnını doyurması neredeyse imkansızdı.³⁷ Rusya'da kadınların durumu zayıfladı. İşsizlik ve devletin gebelik haklarını finanse edememesi nedeniyle kadınlar eve dönmeye zorlanıyor, geleneksel aile yeniden diriliyordu.

Kontrolü güçlendirme ve merkezileştirmeye çalışan stalinist bürokrasi, Stalin'i Çarlığın devamcısı olduğuna vurgu yaparak çoğunluğu Ruslardan oluşan işçileri rejime bağlamanın güçlü bir aracı olarak Rus milliyetçiliğini kullandı. Stalin bu nedenle, Rus olmayan cumhuriyetlere karşı milliyetçi ayrımcılığa giderek saldırdı ve Rus şovenizminin yeniden diriltmesini teşvik etti. Stalin, Bolşeviklerin ordu ve ekonomide görevlendirmek zorunda kaldıkları çok sayıda eski Çarlık memurları arasında destek buldu. 1922'de Lenin, Bolşeviklerin "sütün içindeki sinek gibi büyük Rus şovenist grup içinde boğulmak üzere oldukları" uyarısında bulunuyordu.

1920'lerin ortasından itibaren bu eğilimler güçlenirken stalinistler Müslümanlara cepheden saldırıya giriştiler. Kadın haklarını bahane ettiler. Özbekistan ve Azerbaycan'da türban

takmayı “geleneklere dayanan bir suç” olarak ilan ettiler. Kampanya sloganı Orta Asya dillerinde saldırı anlamına gelen “Hücum”du. İki yıl süren ama etkisiz kalan propaganda çalışmalarında sonra Hücum kampanyası 1927’de Dünya Kadınlar Günü’nde kitlesel eyleme geçti. Büyük toplantılarda yerli kadınların podyuma çıkarak türbanlarını yakmaları istendi.

Hücum kampanyasını inceleyen bir tarihçiye göre, Müslüman kadınların türbanını çıkarmaya değil zorlamak, teşvik etmek bile Bolşeviklerin aklından geçmiyordu. Türbanın sözde zararları ve sosyal tehlikeleri 1923’te ikincil bir mesele olarak görülüyordu. 1926 öncesi parti politikaları *Zhenotdel*’in (kadın dairesi) kadınların başını açmak gibi bir çalışmaya girmemesi gerektiği konusunda netti. Tam tersine bir çok Bolşevik önder dönemin kadınların başını açma zamanı olmadığını, hatta parti çıkarlarına zararlı bir gündem kayması teşkil edeceğini tartışıyorlardı.³⁸

Kızıl Ordu liderlerinden Mikhail Funze Mayıs 1920’de Birinci Türkistanlı Kadınlar Kongresi’ne katılan ve hepsi türbanlı olan 118 delegeye Sovyet yöneticilerinin gözünde Parancı’nin (at kılından yapılan ve yere kadar uzanan türban) kendileri ve politik görüşleri hakkında bir olumsuzluk oluşturmadığını söyledi. Hatta iç savaş süresince bu türbanların askeri bir kullanımı bile oldu. Delegelerin Türkistan’ın kurtuluşuna yardımcı olabileceğini deklere eden Funze şunları ekledi: “*Parancı’nin altında onurlu bir kalp atıyor, Parancı’nin altında insan devrime hizmet verilebilir ve Parancı bazen de Kızıl Ordu için bir keşif askerini gizleyebilir.*”³⁹ 1923’te Orta Asya’daki parti liderleri Özbek kadınlarının başını açmaya çalışanları “sol sapkınlık”tan suçlu buldular. Ağustos 1925’te bile Özbekistan Zhenotdel toplantısının ana konuşmacısı kadınların başını açmanın Bolşevik bir politika olmadığını vurgulayarak *kadın sorununun çözüm yolunun kadının ekonomik ve maddi güvenliğini sağlamaktan geçtiğini* tartıştı. Dahası Bolşevikler kadının kurtuluşunu Parancı’yi çıkarmak olarak gören Cedidler’e karşı çıkmalı ve bunun yerine kadının ekonomik ve politik bağımsızlığını özendirilmeliydi.⁴⁰

Hücum kampanyası ise Marksizmi tepetaklak etti. Eğitim, iş ve geleneksel aile dışında yaşama olanaklarını arttırarak kadınların bağımsızlığını teşvik etmek yerine, onları propaganda aracılığıyla ikna etmeye; çokeşliliği, genç yaşta evlenmeyi ve başlık parasını yasaklamaya yöneldi. Kampanyanın hedefi, aile hayatı ve cinsel ilişkilerin derhal değişimini hedefliyordu. Parti içinde çalışmalara liderlik edecek yerli kadınlar olmamasına rağmen kısa sürede büyük sonuçlar verecek bir kampanya hedefleniyordu. 1926’da Özbek Komünist Partisi’nin yüzde 93.5’i erkeklerden oluşuyordu. Temmuz 1927’de sadece 426 kadın parti üyesiydi. Özbekistan’ın o dönemdeki nüfusu ise beş milyondur.⁴¹

Hücum, kaçınılmaz olarak yerli halk tarafından bir Rus dayatması olarak algılandı. Moskova’nın Hücum kampanyasını yönetmesi için iki Rus erkeğini atması bu algıyı daha da güçlendirdi. Üstelik atanan bu liderler “*Lenin’in büyük Rus şovenistleri diye adlandırdıkları arasında yer alıyordu.*”⁴² Bu tür bürokratlar için Müslüman kadınlarla uğraşmanın, kadınların kurtuluşu gibi ulvi nedenlerle pek ilgisi yoktu. Onlar kadınlara, daha ziyade yeterince kullanılmamış emek gücü gözüyle bakıyorlardı.⁴³ Kampanya, Ruslar ve Orta Asya’nın yerli halkları arasında etnik gerginliklerin olduğu bir döneme denk geldi. Milliyetçiliğin gelişimini izleyen bir yazara göre:

Gerginliğin büyük bir kısmı ya hiç şiddet içermiyor ya da şiddet sembolik bir düzeyde kalıyordu. Orta Asya Cumhuriyetleri’nin kime ait olduğu çatışmasının yaşandığı bir ortamda sembolik konular büyük bir önem kazandı... En sık görülen sembolik şiddet Rusların Müslümanların dudaklarına domuz yağı sürmesi veya onları domuz eti yemeye zorlaması şeklindeydi.

Stalin’in zorla kolektifleştirme politikasının habercisi olan Hücum kampanyasının volantarist

çılgnılığı kadınlar ve Komünist Partisi için bir faciaya dönüştü.⁴⁴ Öncelikle, kampanya başarısız oldu. Toplantılarda başını açan kadınlar hızla yeniden kapandılar. Parti dokümanları bu gerçekliği itiraf etmek durumunda kaldı. Sonra da kampanyaya karşı büyük bir tepki gelişti. Korku ve düşmanca tutumlar şiddete dönüştü. Camilerde namaza katılım hızla artış gösterdi. Özellikle kız çocukları Sovyet okullarından alındı. Yerli gençler, Genç Komünistler Birliği'nden istifa etti. Başı açık kadınlar sokakta tacize maruz kaldı. Bazı köylerde kadınlar, gençlerden oluşan çeteler tarafından tecavüze uğradı. Artan sayıda kadın da çoğunlukla kendi yakınları tarafında öldürüldü. 1928 ortasına gelindiğinde şiddet önu alınamaz bir hale gelmişti. "Kültür Devrimi" ile yakından uzaktan ilgili olan bütün erkek ve kadınlar hedef haline geldi, binlercesi öldü. Yakalanıp cezalandırılan katiller yerli halklar tarafından kahraman ilan edildi.⁴⁵

Hücum kampanyasını inceleyen önde gelen tarihçiler, saldırının Sovyetler Birliği'nde İslam'ı güçlendiren bir etki yarattığı konusunda hemfikirler. Altı ayda türbanı tümüyle ortadan kaldırmayı hedeflenirken, Paracı'nin yok olması 10 yıllar aldı. Orta Asya sokaklarında türbanın az rastlanır hale gelmesi 1950-60'ları buldu. Özbekistan 1991'de SSCB'den ayrıldığında türban hiçbir resmi özendirme olmamasına rağmen ulusal bağımsızlığın sembolü olarak hızla yeniden yaygınlaştı.⁴⁶

Teori ve Pratik

Bolşeviklerin dini demokrasi konusundaki çabaları karşısında sağcı kesimler, Lenin'in sadece zaman kazanmaya çalıştığı, rejimin zayıf olduğu sırada gerçek emellerini gizlediği ve saldırıya geçmek için uygun bir an kolladığını iddia ediyorlar. Halbuki Lenin'in yazıları ve hem devrimden önceki hem de sonraki politik pratiği arasında bir devamlılık söz konusudur. Komünist partiler 1920'lerin ortalarından itibaren bu gelenekten uzaklaştılar. Karşı devrim süreci içinde, 1920'lerin sonunda Leninizme sırt çevirdiler. Bolşevikler dini azınlıkları Sovyet iktidarını desteklemek için sadece kandırmaya çalışıyor olsalardı iç savaş sonrasında dini okullar ve şeriat mahkemelerine gerek kalmazdı. Paralel hukuk ve eğitim sistemleri kurmak merkezi devlet aygıtının kaynaklarını ciddi bir şekilde zorluyordu. Aynı şekilde Bolşeviklerin istihdamda yerli halklara öncelik veren, Kiril alfabesinden vazgeçen, Rus sömürgecilerine yer değiştirten, fabrikaları bölgeye taşıyan pozitif ayrımcı programının da maliyeti çok yüksekti. Bolşeviklerin dini inançları olan herkesi baskı altında tutmak gibi gizli bir hedefi olsaydı 1918 sonrasında dini pasifistlere askeri hizmetten kaçma olanağı tanımazlardı.

Bolşevikler arasında dine nasıl yaklaşmak gerektiği konusunda tabii ki bir tartışma sürüyordu. Bu da doğrudan ulusal sorun tartışmalarıyla iç içe geçmişti. Lenin ve Troçki'nin politikalarına karşı çıkan Bolşevik liderler bile vardı. Onlar, ezenin milliyetçiliği ile ezilenin milliyetçiliği ya da ezenin dini ile ezilenin dinini aynı kefeye koyuyorlardı. Onlara göre bütün dinler düşmandı. Lenin, ulusal ve dini haklara soyut bir muhalefetin Rus şovenizminin yeniden dirilmesinin önünü açacağıнын farkındaydı.

Bu anlaşmazlık Lenin ve Stalin arasındaki ulusal sorun tartışması ile ayyuka çıktı. Anlaşmazlık ilkesel bir sorundu⁴⁷ ve Haziran 1923'te Moskova'da yapılan kapalı bir toplantıda bir araya gelen Bolşevik liderler arasında ayrıntılı bir tartışma yaşandı. Din, özellikle de İslam bu tartışmanın gündemine oturdu. Stalin'in tutumunu dillendiren Ordzhonikidze'yi destekleyen aşırı solcular Lenin'in ulusal politikalarına saldırıyı partinin dine fazla "liberal" bir yaklaşım sergilediği suçlaması ile birleştirdiler. Örneğin Kırımli bir Tatar olan Firdeys, Türkmenistan lideri Khodzhanov'a Orta Asya'da Cedidler'e "yaşayan bir cami" kurma fikrine saldırdı. Bolşeviklerin doğudaki komünist yetkililerin yerel dilleri öğrenmesi gerektiği konusundaki ısrarını Rus olan çoğunluğa yönelik "yeni tür bir baskı" olarak adlandırıldı.⁴⁸

Khodzhanov'un konuşması partinin ulusal soruna yaklaşımını ilkesel bir tutumdan ziyade "politik manevra" olarak değerlendiren anlayışın etkisi altında olduğunu gösteriyor. Toplantının stenografik kaydı Troçki'nin hemen araya girerek bu konuda onu düzelttiğini gösteriyor. Khodzhanov'un konuşmasının devamı Türkmenistan'daki din politikalarını yine de Lenin'in taktikleri ile uyumlu bir şekilde yürütme çabasına işaret ediyor:

Cedid liberallerinin de yardımıyla 'yaşayan bir cami' ortaya çıkıyor; ulema ile somut mücadele, kadılığı (İslami yargı) kurumsallaştırarak verilmeli. Yine Cedidler'in kadıların ulemadan değil liberaller arasından seçilmesini garantilemelerini bekliyor. Fergana'daki Kırgız halkı arasında kadılığı kurmamız gerekiyor. Bunun anlamı da daha soldan unsurlara dayanan bir pozisyonu kazanmaktır. Diğer bir sorun da vakıf mallarının yönetimiyle ilgilidir. Bu konuda da partili olmayan liberal aydınlar arasındaki sol unsurlar ile ittifaka ihtiyacımız var.⁴⁹

Azerbaycan'dan Akhundov da Ramazan'da toplanan paraların dini hiyerarşiye değil açlık çeken doğu halklarına verilmesi konusunda liberal mollaların ikna edilmeleri gereğinden bahsediyordu. Bu şekilde de muhafazakar İslami elitin toplum nezdindeki gücünü kırmayı hedefliyordu. Azerbaycanlı komünistler bu şekilde Khodzhanov'un yaşayan camisini geleneksel İslami liderlerin kontrolünden çıkarmayı umut ediyorlardı.⁵⁰ Diğer taraftan da Çeçenistan'dan Elderkhanov dini ve ulusal hassasiyetlere saldırmanın olumsuz sonuçlarına dikkat çekiyordu:

İşçilere tatlı konuşmalar yapıp gülümserken mollaların sakallarını çekmek ve süngü zoruyla vergi toplamak gibi aşırı askeri yöntemler barışçıl yerel halkı mağdur etti ve çeteleri dağa çıkarttı ama vergi hedefimizin ancak yüzde 5-6'sına ulaştık. Sonuçta bütün bunlar sadece ve sadece Sovyet iktidarına düşmanlık getirdi.⁵¹

Bugün solda bazı kesimler, Bolşevikler' yönelik sağdan gelen eleştirilerin adeta bir yankısını yaratarak Bolşeviklerin ulusal ve dini duygulara fazla taviz verdiklerini, iç savaşın baskıları altında marksist ilkelerden geri adım attıklarını tartışıyorlar.⁵² Tarih, Lenin ve Troçki'nin böyle davranmadığını gösteriyor. Onlara karşı çıkan Bolşevikler de bu tartışmalarda Stalin'in yanında yer aldılar. Dahası Bolşeviklerin hemfikir olmadıkları insanların geçici desteğine ihtiyaçları olduğu için ilkelerinden taviz verdikleri fikri aslında her türlü birleşik cephe politikasını olanaksız hale getirir. Birleşik cephede devrimciler, müttefikleriyle olan anlaşmazlıklarına rağmen politik ve örgütsel bağımsızlıklarını da koruyarak somut bir konuda birlikte mücadele etmeyi kabul ederler. Marksist ilkelerden vazgeçme korkusu ile sadece birbiriyle anlaşanlardan oluşan bir birleşik cephe fikri *anaokulu materyalizmdir*.⁵³

Bolşevikler için ulusal hakların desteklenmesi her daim ayrılıkçılık anlamına gelmiyordu. Lenin, farklı uluslardan işçilerin kendi egemen sınıflarına karşı birleşmesini sağlamak için politikaların somut duruma göre oluşturulması ihtiyacına vurgu yapıyordu. Lenin, ulusal sorun hakkındaki yazılarında dine fazla yer vermez. Ancak Çarlık dönemindeki ulusal hareketlerin dini özgürlükleri ulusal özgürlüklerden ayrılmaz bir talep olarak gördükleri çok açık.⁵⁴ Özetleyecek olursak Lenin'in pozisyonu şöyledir: Dini inançlar temelinde olan bütün baskılara karşı mücadele mi? Tabii ki evet. Dini gelişim ve genelde dini kültür için bir mücadele mi? Tabii ki hayır.⁵⁵ Marksistlerin dini özgürlük talebine sahip çıkıp çıkmayacakları soyut sloganlara⁵⁶ değil somut koşullara bağlıdır. Bolşeviklerin şeriat hukukuna izin vermeleri İslami muhafazakarlığa, ancak büyük Rus şovenist politikalarının belini kırarak karşı çıkılabileceği anlayışına dayanıyordu. Bu şekilde dini elitlerin bütün sınıfları cami etrafında birleştirme gücü zayıflıyordu. Müslüman toplumlarındaki sınıf ayrımları ancak böylece su yüzüne çıkabilirdi.

Bolşevik liderliğin Moskova'dan desteklediği politikalar ile Rus şovenizminin ve yerli aktivistler arasında aşırı solculuğun yaygın olduğu bölgelerde deneyimsiz kadroların davranışları arasındaki farklılık sürekli bir sorun oluşturdu.⁵⁷ Mollaların sakallarını çekmek kadar Sovyet mahkemelerinin alkol alan erkekleri cezalandırması da Moskova'nın politikalarının reddi anlamına geliyordu. Ancak dini özgürlükler, önyargılı grupların din adına istediklerini yapabilecekleri anlamına gelmiyordu. Dolayısıyla şeriat yasalarının daha aşırı yorumlarına sınırlandırmalar getirildi. Zhenotdel kadınları, izole Müslüman topluluklar arasında yaygın olan cinsiyetçiliğe karşı mücadelede hayatlarını yitirdiler.

Eylül 1920'de yapılan *Doğu Halkları Bakü Kongresi* sırasında Zinovyev ve Radek Batı emperyalizmine karşı "kutsal savaş" (Gazavat) çağrısında bulundular. Bu sloganın fırsatçı olup olmadığına ancak o andaki politik koşullar göz önüne alınarak varılabilir. Bolşevik Partisi o dönemde güçlü bir aşırı solculuk ve eski sömürgelerden gelen şovenistlerin partiye sızması sorunlarını yaşıyordu. Aynı zamanda liderlik, milyonların anladığı bir dili konuşmaya çalışıyordu. İnsanların Sovyet iktidarı için savaşmaları ve ölmelerine yönelik bir çağrı yapıyorsan ve insanların savaşma ve ölme kararını dini bir çerçevede ele aldıklarını biliyorsan, bu savaşın insanlar için bir ölçüde dini bir savaş değilmiş gibi davranmanın pek bir anlamı olmaz. Zinovyev ve Radek aynı zamanda bu savaşın bir sınıf savaşı olduğunu ve gerici mollalarla bir mücadele içereceğini de defalarca söylediler:

Kutsal bir savaş çağrısını hükümetlerinizden sıkça duydunuz. Peygamberin yeşil bayrağı altında yürüdünüz. Ancak bütün bu kutsal savaşlarda büyük bir hile söz konusuydu çünkü sadece kendi çıkarları peşinde olan egemenlerinize hizmet etti. Siz köylü ve işçiler savaş sonrasında yine köle ve muhtaç olmaya devam ettiniz... Biz, sizi kendi refahınız, kendi özgürlüğünüz ve kendi yaşamınız için kutsal bir savaşa çağırıyoruz.⁵⁸

Muhafazakar Müslümanlar, karşı devrim saflarına katılıp Sovyet rejime saldırdıklarında yandaş bulamadılar. İmam Necmettin Godsinsky Eylül 1920'de Dağıstan'da Bolşeviklere karşı bir ayaklanmaya önderlik etti. Godsinsky'nin görüşleri selefi Uzun Hacı tarafından şöyle özetlendi: "*Mühendis, öğrenci ve genel olarak soldan sağa doğru yazan* (Latin veya Kiril alfabesi kullanan) *herkesi asmak için bir ip örüyorum.*" Ayaklanma ciddi şekilde kan dökülmesiyle ve Godsinsky'nin 1925'te yakalanmasıyla bastırıldı.⁵⁹

Sonuç

Lenin ve Troçki döneminde Bolşevik liderlik, devrimci partinin eylemlerinde değil sözlerinde ateist, devletin de din karşıtı değil dinler üstü olması gerektiği yönündeki marksist temellere sadık kaldı. Dini topluluklara ciddi özgürlükler tanınırken Çarlığın dini, egemen sınıfla olan güçlü bağından dolayı sınırlandırıldı. Müslümanlar dahil dini inanışları olup da kendilerini devrimci olarak görenler Bolşevik saflarına kabul edildi. Komünist olmadığı halde devrimi destekleyenler ve dindar olanlar, devlet aygıtı içinde önemli mevkilere ulaşabiliyorlardı. Önemli Müslüman örgütler ya komünist partilerine katıldı ya da devrimi savunmak için Bolşeviklerle el ele verdi.

Müslümanların dini özgürlük talebi ulusal haklar talepleriyle iç içe geçmişti. Bolşevikler, bu hakları Çarlık ve Rus sömürgecilerinden almak için Müslümanlarla birlikte mücadele ederken aşırı solcularla çatışmak durumunda kaldılar. Bu haklar dindarlara saldırmak için uygun an kollayan din karşıtı bir düzenin tavizi olarak verilmedi; devrimci mücadelenin parçası olarak kazanıldı. Haklara yapılan saldırıların kaynağı eski düzenin Rus şovenistleriydi. Bunların

çoğu iç savaştan sonra devlet aygıtına giren ve süreç içinde Stalin'i karşı devrimin lideri olarak görenlerdi. Ne var ki Bolşevikler arasındaki aşırı solcular bu unsurlara yardımcı oluyorlardı. Lenin'in yaklaşımlarını reddeden bu aşırı solcular ulusal ve dini haklardan bahsedilmesinden bile nefret ediyorlardı. (Bu kesimler de Stalin rejimi tarafından daha sonra imha edilecekti.)

Lenin liderliğindeki Bolşevikler için bir türban sorunu yoktu. Türbana cepheden saldırı 1927'de Rus şovenistleri ve stalinistler tarafından başlatıldı, ki bu da daha sonraki yıllarda zora dayalı kolektifleştirmenin öncülünü oluşturdu. Kadınları zorla açma Leninizm'i tepetaklak eden stalinist bir politikaydı. Dolayısıyla Müslüman kadınların bugün Avrupa'da türban giyme hakkını savunan; Irak, Filistin ve Afganistan işgaline karşı Müslümanlarla birlikte yürüyen, Müslümanların işgale karşı direnişini savunan ve *Respect* gibi birleşik cephe koalisyonlarında sol kanat Müslümanlar ile güç birliği yapan sosyalistler Lenin'in ve Troçki'nin geleneğini sürdürüyorlar.

Dipnotlar:

- 1: Temmuz olaylarından sonra Yasmin Ali Buhai Brown 'kendinden nefret eden psiko-sapıkların', 'taşeron İslamcı faşistlerin' ve 'deli bakışlı katillerin' 'pür, içi boş şeytanlığı'ndan bahsediyordu. ('Let Us Not Grace these Bombers with a Cause', Independent, 11 Temmuz 2005). Polly Toynbee de SWP'yi 'ilkel ve aşırı İslamcılarla aynı yolda olmakla' suçladı. ('In the Name of God', Guardian, 22 Temmuz 2005).
- 2: International Viewpoint, (Mart 2005) 'Marxists and Religion: Yesterday and Today', www.zmag.org
- 3: SWP tarafından Londra'da organize edilen Marksizm 2004 Konferansında 'The Middle East Through the Mirror of Marksizm' (Marxizmin Aynasında Ortadoğu) toplantısı, Temmuz 2004. bu toplantıda Achcar, Hıristiyanlık ve İslam'ın çıkış noktalarının birbirinden farklı olduğunu, birisinin baskıya maruz kalan bir sekt olarak ortaya çıktığını diğersinin ise devasa bir imparatorluğun egemen grubuna dönüştüğünü tartıştı. Bu nedenle Kuran'ın solcu yorumlara kapalı olduğunu söyleyen Achcar, "İçeriğine radikal sol bir yorum getirmekte gerçekten çok zorlanırsınız. Allah'ın sınıfları yarattığını sosyal sınıfların doğal ve aşılabilir olduğunu söyleyeceklerdir. Kadın sorunundan bahsetmeme bile gerek yok... bunlar çok gerici sonuçlara yol açıyor." dedi. Ne var ki İslam'a Marksist bir yaklaşım Kuran'ın surelerinden değil, toplumun materyal çelişkilerinden başlamalıdır.
- 4: Uluslararası Sosyalist Akım Bülteni, (Ocak 2005) 'Building on the Success of the London ESF'.
- 5: Lenin V. I. (1905) 'Socialism and Religion'. Lenin'in bu metinde belirtilen bütün makaleleri, www.Marksist.org/archive/lenin
- 6: Marx K. (1843) 'Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right'
- 7: Lenin V.I. (1909) 'The Attitude of the Workers' Party to Religion'
- 8: Troçki L.(Harmondsworth, 1984), My Life, 6. Bölüm.
- 9: Cliff T. (Londra 1986) 'Lenin vol I: Building the Party', s.84-86
- 10: Age. s.157-158
- 11: Husband W. (Illinois, 2000) 'Godless Communists: Atheism and Society in Soviet Russia 1917-1932', s.54-57
- 12: Steeves P. (New Jersey, 1991) 'Keeping the Faiths: Religion and Ideology in the Soviet Union', s.85-86. Protestan Evangelist hareketi geliştiren bütün bu faaliyetler Stalin'in erkini konsolide etmesi ile Nisan 1929'da yasaklandı.
- 13: Alıntı, Brock P. ve Socknat T. P. (eds), (Toronto, 1999) 'Challenge to Mars: Essays on Pacifism from 1918 to 1945': 'Russian Baptists and the Military Question, 1918-1929', s.21-40.
- 14: Steeves P. age, alıntı
- 15: W Husband, age, s.58-59.
- 16: W Husband, age, s. 59-66. Dini Birlikler Yasası'nın 17. maddesine göre: 'Dini birliklerin şu faaliyetlerde bulunması yasaklanmıştır: a) yardımlaşma fonlarının oluşturulması, kooperatifler, üretim birimlerinin kurulması ve genel olarak ellerinde bulunan malvarlıkların dini ihtiyaçların giderilmesi dışındaki herhangi bir hedefe yönelik kullanımı; b) üyelerine maddi yardımda bulunmak; c) çocuklar, gençler, kadınlar için özel ibadetler veya başka toplantılar örgütlemek veya İncil, edebiyat, el sanatları, meslek veya dini eğitim toplantıları, grupları, çevreleri, daireleri; geziler ve çocuk bahçeleri, kütüphane ve okuma odaları, sanatoryum ve tıbbi klinikler kurmak veya işletmek...
- 17: Bennigsen A. ve Lemercier-Quellejey C. (Londra, 1967) 'Islam in the Soviet Union', s.78., Pipes R. (New York, 1954) 'The Formation of the Soviet Union', s.77.
- 18: Raleigh D. J. (ed), (Pittsburg, 2001), 'Provincial Landscapes: Local Dimensions of Soviet Power, 1917-1953: Northrop D. T. 'Hujum: Unveiling Campaigns and Local Responses in Uzbekistan, 1927', s.125-145
- 19: Khaleed A. (Berkely, 1998) 'The Politics of Muslim Cultural Reform: Ceditism in Central Asia'
- 20: Suny R. G. ve Martin T. (ed), (Oxford, 2001) 'Nationalizing the Rev-olution in Central Asia: The Transformation of Ceditism', 1917-1920'de Khaleed A.

- 21: Smith J. (Londra, 1999) 'The Bolsheviks and the National Question, 1917-1923', s. 131
- 22: Mukhametshii F. M. (Moskova, 2001) 'Nationalizing the Revolution in Central Asia: The Transformation of Ceditism, 1917-1920: Rossii 'ul'mane, s.48-49
- 23: Khaleed A. (age) bu çalışmadan bahseder.
- 24: Ayrıntı için bkz. International Socialism Journal 94, (Londra, Bahar 2002) 'The Seeds of National Liberation', s.115-142 ve Svobodnaya Mysl'-XX1, no 7, (2004) 'Levye i prava malykh narodov' veya www.postindustrial.net
- 25: Avtorkhanov A. (Vilnius, 1988) 'Imperia Kremlia', s.99
- 26: Park A. (New York, 1957) 'Bolshevism in Turkestan, 1917-1927', s.214
- 27: Park A. (age), s.229-234, Mukhametshii F. M. (age) s.45-48, Bobrovnikov V. O.
- 28: Bennigsen Broxup M. (ed) (London, 1992) 'The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World': Bennigsen Broxup M. 'Russia and the North Caucasus', s.7; Martin T. (New York, 2001) 'The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1929', s.130
- 29: G Massell, (age); A Bennigsen ve S Wimbush, 'Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Colonial World' (Chicago, 1979); A Khaleed, The Politics..., age.
- 30: A Bennigsen ve S Wimbush, age, s.222-223; V O Bobrovnikov, age, s.218; M Bennigsen Broxup, age, s.6; A Avtorkhanov, age, s.99.
- 31: Erken Bolşevik dönem hakkındaki literatürün ve Bolşevik literatürün çoğunda 'Müslüman' kavramı bir dini inancın tanımlanmasından ziyade ulusal ya da coğrafi tanımlama için kısa bir yol olarak kullanıldığını not etmek önemlidir: Troçki bile 'Müslüman milliyetçiliği'nden bahsetmektedir. ('Vospitanie molodezhi i natsional'nyi vopros', Pravda, 1 Mayıs 1923). Bu durum Orta Asya'daki ulus devletlerin orjinalliliğiyle birlikte zamanın kavramlarını da yansıtmaktadır. Bennigsen ve Wimbush (age) bu karışıklığı ciddi düzeyde ifade eder.
- 32: Mir-Said Sultan Galiev, 'The Tartars and the October Revolution' ve 'The Methods of Antireligious Propaganda Among Muslims' (1921), her ikisi de yeniden basıldı A Bennigsen ve S Wimbush, age, s.138-157. Rusya'nın Müslüman bölgelerinden çok parlak bazı komünist liderler çıktı, Sultan Galiev gibi. Bir öğretmen oğlu olan Galiev, Kasım 1917'de 23 yaşında Bolşeviklere katıldı. Birkaç ay sonra Müslüman Komiserliği'nin başına geldi. Üretken bir yazar ve başarılı bir konuşmacıydı. Bizler bugün Üçüncü Dünya Ülkeleri'ndeki ulusal kurtuluş hareketlerinin kendilerini 'sosyalist' ya da 'Marksist' diye adlandırmalarına alıştık: Sultan Galiev bu fikirlerin entellektüel babasıdır. (Örneğin Cezayirli Ahmed Ben Bella ondan alıntı yapmayı çok sever.) Sultan Galiev doğudaki ulusal kurtuluş hareketlerinin doğası gereği anti-emperyalist, sosyalist ve devrimci olduğunu tartıştı. Marxizm, milliyetçilik ve İslam'ın birleştirilmesi onun açısından Bolşevizm'den önemli bir kopuştu; ancak özel koşullar altında ve Rus Devrimi'nin yenilgisinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Kendisi yükselen Stalinist bürokrasinin ilk yüksek profilli kurbanıydı.
- 33: L Trotsky, 'Tasks of Communist Education,' in Problems of Everyday Life (New York, 1994), s.118; A Avtorkhanov, age, s.102; D Northrop, 'Hujum...', age.
- 34: A Khaleed, The Politics..., age, s.288.
- 35: Alıntı; H Carrère d'Encausse, The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State, 1917-1930 (New York, 1992), s.183. Bennigsen ve Lemerrier-Quelquejuy 'merkezde Sovyet hükümeti her türlü politik inançtan Müslümanları çekmek için gayret göstermiş olsa da, çevre bölgelerde hiç de böyle olmadı' notunu düşmekte. Islam in the Soviet Union, age, s.83.
- 36: A Park, age, s.209.
- 37: Age, s.242; G Massell, age, s.196-198, 258-259.
- 38: D Northrop, Veiled Empire..., age, s.78.
- 39: Age, s.80-81 (vurgu orjinalinde).
- 40: Age, s.81. Devrimden önce Jadidist reformcularının kendisi kadının statüsünde genel bir yükseliş için örtünün kaldırılmasını tartıştı.
- 41: D Northrop, 'Hujum...', age, s.129 ve dipnot 11.
- 42: G Massell, age, s.227-228.
- 43: Age, s.165-171.

- 44: Ne yazık ki Rusya'da kadının kurtuluşu üzerine en önemli tarihçilerden biri olan Richard Stites, Hücüm'ü Stalin'in 'cinsel Termidor'u olarak göremiyor. R Stites, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism 1860-1930* (Princeton, 1978), s.340.
- 45: G Massell, age, s.275-284; D Northrop, 'Hujum...', age.
- 46: D Northrop'a göre: 'Hücüm'un hedefi olan başörtüsü bir yönüyle sadece onun cazibesini güçlendirdi; kısa dönemde başörtülü kadınların sayısını arttırmaya yaradı...' —'Hujum...', age, s.145.
- 47: Bunu ayrıntılı olarak International Socialism 94'te açıkladım, age.
- 48: Tainy Natsional'noi Politiki TsK RKP: Stenograficheskii Otchet Sekret-nogo IV Soveshchaniia TsK RKP, 1923g (Moscow, 1992), s.256-257.
- 49: Age, s.113. Dört günlük konferansın sonunda Zinovyev'in sonuç konuşmasında Khodzhanov'un konuşması övgüyle anıldı (s.223).
- 50: Age, s.162-163.
- 51: Age, s.197.
- 52: Bkz, örneğin, Hannah Sell'in makalesi 'Islam and Socialism', *Socialist Today*, no 87 (October 2004), veya G Byrne'in son derece zayıf makalesi *Solidarity*, nos 46, 47, 48 ve 50 (2004).
- 53: 'Bu sözde devrimci "uzlaşma" korkusunun arkasında aslında politik pasiflik saklanmaktadır... ciddi politik mücadele yanılması' —L Troçki, 'On the United Front', *The First Five Years of the Communist International*, cilt 2 (New York, 1974), s.96.
- 54: Örneğin, Lenin Polonyalı köylülerden bahsederken 'ulusal kimlik, din, "Polonya toprakları" ('Critical ReMarx on the National Question', 1913), ve erken kapitalizmin gücü 'tüm eski, ortaçağa ait, kast, bölge, küçük ulus, din ve diğer bariyerleri' süpürerek toprakları ulus devletler içinde birleştirmektedir ('The Rights of Nations to Self-Determination', 1914). Troçki 'Müslüman milliyetçiliği'nden bahsetmektedir (bkz. dipnot 31).
- 55: Açıklama Lenin, 'Critical ReMarx on the National Question'.
- 56: Bkz., örneğin, dini okullar üzerine tartışma Nick Grant ve Ger Francis arasında *SWP'nin Pre-Conference Discussion Bulletins*, no 2 ve 3, 2005.
- 57: Bkz. dipnot 35.
- 58: 'Manifesto of the Congress to the Peoples of the East,' *Baku: Congress of the Peoples of the East* (New Park Publications, 1977), s.172. Kongre her türlü problemle kuşatılmıştı; ancak burada ayrıntıya giremeyeceğiz. NB 1922'de Komünist Enternasyonal'in 4. Kongresi, 2. Kongre'de kabul edilen politikalarını değiştirdi ve emperyalizme karşı pan-İslamizm ile geçici ittifakları kabul etti —E H Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 3 (Harmondsworth, 1971), s.476.
- 59: M Bennigsen Broxup, 'The Last Ghazawat: The 1920-1921 Uprising', Bennigsen Broxup (ed), *The North Caucasus Barrier*, age, s.112-145. Bennigsen Broxup'a göre yerel Bolşevikler tarafından uygulanan aşırı sol politikalar Gotsinskii ayaklanmasına desteği arttırdı.

